



Man fyrer ikke sine folk!

Af stud.mag. Karen Vinstrup Jespersen

Kemiingeniøren og godsejeren

Kemiingeniør Peter Henriksen er en mand på godt 89 år, og han er min farfar. Peter nyder at fortælle historier. Historier om „gamle dage“. Om dengang Peter var yngre, og om dengang før Peter blev til. Han stopper ikke ved fortællingen. Lytteren får også en analyse med på vejen, og Peter ser gerne, at det ender med en diskussion.

En regnfuld dag i november hyggesnakkede jeg som så ofte før med min farfar i telefonen. „Ja det var engang i slutningen af 50'erne...“, lød det i tele-

fonrøret. Kemiingeniøren fremstillede og solgte dengang sprøjtegifte til frugtplantager. Bosat i Svendborg handlede han primært med fynske plantageejere, og en af kunderne var godsejer Jørgen Sehested til Broholm på Sydøstfyn. „Ham, du ved nok, der havde opført sig uheldigt under besættelsen, men det er en anden historie...“. Godsejer Sehested havde indbudt kemiingeniøren til en kop kaffe i sin have. Der sad de så, Jørgen og Peter, på en bænk i Broholm slotspark. Godsejeren forklarede kemiingeniøren, at han ønskede en rationalisering af driften i sin frugtplantage, da

Den fiktive kokkepige Laura i DR's tv-serie Matador, som foregår i tiden 1929 til 1947, er et pragtekseplar af et trofast og dygtigt tjenerskab. Laura definerer sin egen status ud fra sit herskabs status. Herskabets fordomme er Lauras fordomme – også efter herskabet lægger disse bag sig. Familien Skjern opnår aldrig status af et „rigtigt“ herskab i Lauras verden, mens Lauras herskab familien Varnæs mod slutningen af serien byder familien Skjern velkommen iblandt egne rækker. Som kokkepige har Laura tjent hos Korsbæks gamle herskabsfamilie Varnæs i flere generationer, og hun besidder en nøje forventning til, hvordan et ordentligt herskab skal og bør opføre sig. I seriens afsnit fjorten har Laura en samtale med arbejderen Lauritz - også kaldet „Røde“. Røde spørger Laura, hvad hun forstår ved „et rigtigt herskab“. Laura forklarer, at „det er, når herren og fruene ikke mænger sig“. „Med hvem?“ spørger Røde, og Laura svarer „med os, hver passer sit“. Et ordentligt tjenerskab - som Laura - afslår da også invitationen fra sit herskab til at sidde med ved bordet, da herskabet i seriens sidste afsnit fejrer sølvbryllup. For som Laura selv siger, „når jeg har holdt ud i 31 år, så er det fordi, jeg aldrig har mænget mig“. Kokkepigen Laura bryder sig ikke om al for megen ligestilling!

Matador, afsnit 14 og 24. Billedet er fra „Lauras gæstebud“ skrevet af Lise Nørgaard med bidrag af Elin Reimer. DR, 2. oplag, 1. udgave, 2004.



Mellem Svendborg og Nyborg på Fyn ligger herregården Broholm. Herregården er bygget i årene 1641 til 1644 og har siden 1730 været i slægten Sehesteds besiddelse. Niels Peter Stilling: Politikens bog om Danmarks slotte og herregårde. 260 slotte, herregårde og borge. Politikens Forlag A/S, 1998. 2. udgave, 1. oplag, 2002, s.170. Billedet er fra www.Broholm.dk

økonomien ikke var, som den havde været engang. „Så skal der jo afskediges nogle medarbejdere, når driften rationaliseres“, konkluderede kemiingeniøren. Godsejeren kiggede på min farfar og udbrød „Jamen Henriksen, man fyrer ikke sine folk!“.

Telefonrøret var stille et øjeblik. Så rømmede det sig, og den velkendte stemme lød „patriarkalisme; godsejeren var af den opfattelse, at han havde ansvaret for de folk, der var ansat på godset“. Klokkeren slog 12, og samtalen måtte slutte til fordel for radio-nyhederne. Diskussionen måtte vente.

Hvad var grunden til, at en godsejer i midten af 1900-tallet ikke ville fyre sine folk, og hvorfra kom denne patriarkalisme – som min farfar kaldte det? Set med moderne øjne er det jo utænkeligt, at en virksomhedsejer ville risikere sin forretning, fordi han ikke ønskede at reducere antallet af ansatte.

Herskabstraditionen

Godsejer Sehested var sine ansattes overordnede, og sammen med sin familie udgjorde han herskabet på Broholm. Herskabstraditionen havde dybe rødder, som rakte tilbage til middelalderen. Dengang bandt personlige relationer mellem herskabet og deres undergivne samfundet sammen fra top til bund. Herskab betegnede dels godsejeren og dennes familie, dels retten til myndighedsudøvelse. Godsejeren var underlagt kongens herskab og bonden godsejerens herskab. Med herskab fulgte rettigheder og pligter. Godsejeren kunne for eksempel kræve arbejde af sine undergivne og havde eneret til jagt på godsets område. Samtidig var det herskabets pligt at beskytte sine undersåtter. Med opkomsten af den moderne stat og det moderne samfund som helhed forsvandt herskabsfunktionerne efterhånden. Æraen mellem grundlovens indførelse 1849 og lensaflysningen 1919 blev herskabslivets sidste, men store blomstringstid.¹

Var godsejer Sehesteds patriarkalske tankegang et levn fra en svunden tid? Måske en forståelse af, hvorledes herskab og tjenerskab opfattede sig selv og hinanden i denne herskabslivets sidste storhedstid, vil kaste lys over spørgsmålet.

Uden tjenerskab intet herskab

Højskoleforstander V. Birkedal Nielsen forklarede i 1907, at *„Tyendet kan efter de nu bestaaende Samfundsforhold ikke undværes; men Tyendet kan heller ikke undvære de Hjem, hvor det faar Lov til at tjene...“*² Med andre ord bestod et særligt afhængighedsforhold mellem godsejer og tjenerskab. Et afhængighedsforhold, der for tjenerskabet primært opstod, fordi arbejdsmulighederne for unge på landet var få, og derfor gik de i tjeneste. Godsejerne på deres side måtte som medlem af den aristokratiske elite leve op til en vis standard. Godset skulle holdes med herskabelig livsstil, og det var umuligt uden en skare af tjenestefolk.

De mange tekniske remedier, som findes i dag, fandtes ikke dengang. Der skulle folk til at gøre arbejdet. Det var således tjenerskabets tilstedeværelse, der gjorde det muligt for herskabet at give indtryk af og til dels også leve i en hverdag af fritidsaktiviteter som jagt og fester, lege og åndelig fordybelse – tidens moderne herskabsdyder.³ Helga Hansen, der fæstede sig som køkkenpige på Svenstrup i 1913, fortæller, at *„Herskabet fik syv til otte retter til de store middage“*,⁴ hvor der også serveredes *„... is som dessert, og den var hjemmelavet“*.⁵ Det var et hyr med den is i en tid før fryseren. Elva F. Nielsen, der begyndte som køkkenpige på Vilhelmsborg i 1937 og dermed et godt stykke tid efter lensafløsningen, kan berette, at godset stadig ofte husede gæster i længere tid, og at gæsterne hver dag satte sko ud til køkkenpigen, så hun kunne pudse dem.⁶

Til diverse selskaber med rengøring, vask, madlavning og servering kom pasning af have, drift, børn etc., men kravene begrænsede sig ikke blot til en ydre fremstilling. En vis standard på det åndelige plan forventedes også af herskabet. Forventningen til herskabets opførelse, hvad angik for eksempel etiketter og ritualer i forbindelse med fester og almen selskabelighed, herskede ikke blot hos ligestillede herskaber, men måske især hos tjenerskabet: *„Hvis man forventede en bestemt opførelse af folkene, så var det samme sandelig også tilfældet med herskabet, man levede som i et glashus og blev nådeløst kritiseret. Folkene syntes – i hvert fald dengang – aldeles ikke om, at herskabet var alt for demokratisk. De havde værsgo at opføre sig som man forventede det af dem, og det kunne godt være lidt trættende undertiden. Som en gammel lensgrevinde sagde engang: „Åh, vi har det så dejligt for tiden. Vores engelske butler har ferie, så nu kan vi opføre os, som vi har lyst til“*.⁷ Denne forventning om bestemte omgangsformer, etiketter etc. viste sig til tider højst upraktisk. Johanna H.L. Voswinckel til Serridslevgård, der var gift med godsejer Peter J. Brodersen, skal til sin datter have berettet, hvorledes mandens kontor engang i 1890'ernes efterår brød i brand. Tjenerskabet kom farende til undsætning. En malkepige så, at der var ild i godsejerens jakke, men pigen vovede ikke at henvende sig til ham *„... direkte, så hun løb hen til husjomfruen og hviskede: „Herrens jakke brænder“*. *Og takket være husjomfruens mellemkomst undgik far at dele skæbne med den spanske konge, Philip den tredje. Det fortælles, at han brændte*

*ihjel, fordi ingen af de tilstedeværende hoffolk var fine nok til at komme majestæten til hjælp, da der var gået ild i hans tøj“.*⁸ Det havde nær kostet manden livet, at han var herskab, og at malkepigen ikke var fin nok blandt tyendet til at advare ham. Livet på en herregård bestod af en markant standsforskel mellem folkene og herskabet. Herskabet var kun herskab, fordi det havde tjenestefolk.

Et godt herskab

Herregården fungerede som et lille samfund. Sjældent kom tjenerskabet sammen med folk udenfor herregården.⁹ Der var „vi“ fra „vores“ herregård og „de andre“ fra andre herregårde. Samtidig boede tjenerskabet for de flestes vedkommende i herskabets hjem eller i en bolig på herskabets jord, og det gjorde, at tjenerskabet på mange måder blev en del af herskabets familie – en undersåtsfamilie.¹⁰ Det var herskabet, der fejrede jul og andre højtider for tjenerskabet. De uddelte julegaver til tyendet og dets børn.¹¹ Herskabet var tjenerskabets overhoved, arbejdsgiver, forsørger og opdrager. På godt og ondt. Valborg Sørensen var ansat hos kammerherreinde Treschow. Kammerherreinden benyttede lønningsdagen til at opdrage sine undergivne og vise dem, hvem der var overhoved og arbejdsgiver: *„Hver for sig blev vi kaldt op i hendes kabinet, og så fik vi et langt foredrag om, hvor mange penge det var, vi fik, at vi måtte give dem fornuftigt ud og sikkert kunne spare en del af dem op. Under hele dette foredrag sad kammerherreinden med pengene i hånden. Med mellemrum rakte hun dem ud til*

*os, og når vi så ville tage imod dem, trak hun dem hurtigt til sig igen – og om igen“.*¹² De ansatte gjorde retfærdigvis indbyrdes grin med kammerherreinden efterfølgende. Omvendt er der eksempler på sympatisk omsorg for tjenerskabet. Alma Pedersen var stuepige hos godsejer Vogt til Selchausdal. En aften var hun og to andre tjenestepiger ude til sent. Godsejeren var meget foruroliget, *„... indtil han vidste, vi var kommet hjem... Han havde tanker for sine folk. Det var af omsorg for os“.*¹³ Godsejer Vogt så det som sin pligt at værne om de folk, han havde i sin tjeneste.

Størrelsen og fremtoningen af tjenerskabet og de forhold, herskabet bød dem, markerede herskabets sociale stand og økonomiske formåen. Det betød noget for herskabets anseelse i egne rækker, hvorledes dets ry var som herskab. *„Folkene blev fæstet gennem Herregaardenes Adresse-Tidende, som trods sit tørre udseende var interessant, vel at mærke hvis man forstod at læse den rigtigt, som for eksempel: Nej, vil du se, nu søger fru N. igen en stuepige. Det er anden gang i år. De må nok snart avertere under billet mrk. Skønt det hjælper vist ikke stort. De gode piger kender det trick og ved, at den slags pladser er der noget i vejen med“.*¹⁴ Der blev snakket.

Et herskab, der ofte skiftede ansatte, mistede ikke kun anseelse blandt andre herskaber. Respekten for herskabet dalede også blandt tjenerskabet. Dygtige tjenestefolk søgte steder med godt renommé, steder som tilbød gode forhold. Nogle herskaber var eftertragtede at tjene, andre ikke. Et godt herskab behandlede de ansatte og deres familier godt.¹⁵ De ansatte, der var



Arbejds mænd og heste på herregården Møllerup anno 1940. Møllerup ligger på Djursland ikke langt fra Rønde. Hansen, Vilfred Friborg: „Herregårdsliv på Møllerup efter 1920“, Folk og Liv på Røndeegnen, 1991, Bd. 10, s.38.

blevet for gamle eller slidte til deres oprindelige job, fik fysisk lettere opgaver samt færre arbejdstimer, mens pensionerede ansatte fik et sted at bo i deres alderdom. Marinus Rasmussen, som blev ansat på Lynderupgård i 1910 og stadig var der, da han i 1975 fortalte sine erindringer fra stedet, beretter, at der iblandt en stor mængde ansatte var „... 2 gamle, som nærmest var på aftægt“. ¹⁶ God skik var det at arve tjenestefolk fra forældre eller andre herskaber. „Vi arvede hende på Stensgård fra Sehested Juels, og de har vist været temmelig glade for at kunne overlade hende til andre, fordi hun kun i virkeligheden egnede sig til mindre børn“, ¹⁷ fortæller Marie A. von Lowsow om sin barne-pige Maren Madsen. Et godt herskab sørgede for, at

dets ansatte fik stilling hos et nyt herskab, når den ansattes job var afsluttet, eller når muligheden bød sig for, at den ansatte kunne stige i rang. ¹⁸ Johannes Hansens far „... havde arbejdet på Møllerup i 30 år... Det meste af sommeren lå han og lugede stenhøjen i parken. Hans hofter var slidt op som 54-årig, og så blev han bare fyret uden nåde. Det har jeg altid syntes var for ringe“ ¹⁹ fortæller sønnen, der tjente på Møllerup i midten af 1900-tallet. Særlige forhold gjorde det i orden, at herskabet fyrede sine folk. „Efter jeg var rejst, blev andentjeneren smidt ud, fordi han havde stjålet noget. Man kunne ikke have uærlige folk.“ ²⁰ Det resulterede gerne i en dårlig eller måske slet ingen anbefaling. Herskabet nærlæste skudsmål og vægtede



Møllerups ansatte – godt tyve år senere – anno 1962. Fra de mange hestekræfter og det store antal mænd er Møllerup gået over til få men effektive motorkræfter og dermed relativt få mænd. Herregården er blevet en moderne virksomhed. Hansen, Vilfred Friberg: „Herregårdsliv på Møllerup efter 1920“, Folk og Liv på Rønedeegnen, 1991, Bd. 10, s.39.

særligt det, der måtte stå mellem linierne: *„Stod der for eksempel, at pigen var villig og arbejdsom, men ikke, at hun var ærlig, ringede man til den forrige frue for at sikre sig, at pigen ikke stjal som en ravn“.*²¹

Traditionen tabte terræn

I dag er kaffen drukket, og den gamle godsejer til Broholm tilhører en anden verden. Det er således ikke muligt at spørge ham, hvorfor „man“ ikke fyrede sine folk, selv når økonomien ikke var, hvad den havde været, og når moderne bekvemmeligheder som vaskemaskine, køleskab, fryser, traktorer etc. indtog samfundet og gjorde det muligt at holde godset med

færre folk. Rationalet for den gamle godsejer må findes i traditionen. Uden tjenerskab intet herskab!

Godsejeren mødte i kemiingeniøren den moderne virksomhedsmentalitet, og de to verdener kan svært forbindes. I dag er en arbejdsgiver „kun“ en arbejdsgiver, og i dag er det at være godsejer „kun“ et arbejde som så meget andet. Der er intet patriarkalsk over en chefpøst. Godsejer Ove Sehestedt Juul til Ravnholt berettede til Berlingske Tidende i 1980, hvordan der på godset førhen var „... tre-fire ældre arbejdere til parkens pasning, også som en slags pension, men økonomien rækker ikke mere til det. Desuden er der nu andre pensionsformer“.²² Staten har overtaget de

patriarkalske forpligtelser, som godsejeren tidligere havde haft. I dag er det staten, der sørger for den enkelte. En moderne virksomhedsdrift og samfundets idéer om ligestilling har overhalet godsejer Sehested og hans tid. I takt hermed er også herskabslivet afviklet: *„Efterhånden er det nok så som så med egentligt „herregårdsliv“ på Møllerup. Nu om dage må godsejeren og fruene selv hjælpe til både ude og inde... I dag er der slet ingen faste piger i hovedbygningen...“*.²³

Nye generationer er kommet til på Broholm, og godset er omdannet til en moderne forretning, hvor „almindelige“ mennesker mod betaling kan indleve sig i fortidens herskabsliv.²⁴

Gad vide hvad min farfar mener om alt dette. Midt-dagsnyhederne er vist forbi, og det er på tide, at jeg får ringet til ham igen. Det skal blive interessant at tage diskussionen op med den gamle kemiingeniør.

Noter

- 1 Steffen Heiberg, s. 37f. og Britta Andersen m.fl. (red.), s. 9ff.
- 2 V. Birkedal Nielsen, s. 5.
- 3 Britta Andersen m.fl. (red.), s. 19 og s. 94, Rikke Tønnes, s. 225ff. og Ole Højrup, Herskabet, s. 143ff.
- 4 Ole Højrup, Tjenerskabet, s. 24.
- 5 Ole Højrup, Tjenerskabet, s. 24.
- 6 Trine Nielsen, s. 9ff.
- 7 Ellen Andersen, s. 101f.
- 8 Ellen Andersen, s. 101.
- 9 Ole Højrup, Tjenerskabet, s. 31.
- 10 Ole Højrup, Tjenerskabet, s. 170.
- 11 Ole Højrup, Herskabet, s. 89 og 199.
- 12 Ole Højrup, Tjenerskabet, s. 78.
- 13 Ole Højrup, Tjenerskabet, s. 107.
- 14 Ellen Andersen, s. 102.
- 15 Ole Højrup, Tjenerskabet, s. 18 og 53.
- 16 Marinus Rasmussen, s. 8.
- 17 Ole Højrup, Tjenerskabet, s. 140.
- 18 Ole Højrup, Tjenerskabet, s. 30.
- 19 Vilfred Friborg Hansen, s. 53.
- 20 Ole Højrup, Tjenerskabet, s. 53.
- 21 Ellen Andersen, s. 102.
- 22 Berlingske Tidende 13/7 1980, „Herlighedsværdier, der forpligter“.
- 23 Vilfred Friborg Hansen, s. 58.
- 24 www.Broholm.dk.

Litteratur:

- Andersen, Britta, Dorte Christensen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): *Herregårdenes Indian Summer, fra Grundloven 1849 til Lensaflosningsloven 1919*, Dansk Center for Herregårdsforskning, Skippershoved 2006.
- Andersen, Ellen: *En jysk herregård*, Nationalmuseet København 1983.
- Fabritius, Albert og Sven Houmøller (red.): *Danmarks Adels Aarbog, 1972–73*, 86. årgang, København, J. H. Schultz Forlag 1974.
- Hansen, Vilfred Friberg: „Herregårdsliv på Møllerup efter 1920“, *Folk og Liv på Røndeegnen*, 1991, Bd. 10.
- Havelund, Hjalmar: „Fra herregårdsliv til kamp for gårdens liv“, *Berlingske Tidende*, hæfte 1980-07-06.
- Havelund, Hjalmar: „Herlighedsværdier, der forpligter“, *Berlingske Tidende*, hæfte 1980-07-13.
- Heiberg, Steffen: „Herskab gennem tiderne“, *Herregården. Menneske-Samfund-Landskab Bygninger*, bd.1, Gods og samfund, Nationalmuseet 2004.
- Henriksen, Peter. Nyborg 2006.
- Højrup, Ole: „Tjenerskabet“, *Herregårdsliv 6. Beretninger fra århundredskiftet*, Nationalmuseet 1982.
- Højrup, Ole: „Herskabet“, *Herregårdsliv 7. Beretninger fra århundredskiftet*, Nationalmuseet 1982.
- Højrup, Ole: „Herregårdsfolket“, *Turistårbogen*, hæfte 1983.
- Nielsen, Trine: „Køkkenpige på Wilhelmsborg anno 1937“, *Østjysk Hjemstavn* 1999, Årg. 64.
- Nielsen, V. Birkedal: *Tjenestefolk*, Milo'ske Boghandels Forlag, Odense 1907.
- Rasmussen, Marinus: „Gartner Marinus Rasmussen „Nar'marks erindringer fra 58 år på Lynderupgård“, *Historisk Samfund for Viborg Amt*, 1975, Årg. 40.
- Søndergaard, Ove: „Herregårdsliv i 1920'erne“, *Stavn*, årg.13, 2000.
- Tønnes, Rikke: „Sidste blomstring“, *Herregården*, bind 2, Anlæg, interiør og have, Nationalmuseet 2005.
- www.Broholm.dk.